

Так звана брацлавська монета.

Між ріжноманітними назвами тих грошових знаків, що мали обіг на Поділлію в XVIII ст., зустрічається назва — браславці, або брацлавська монета, або брацлавські тинфи. Так, напр., в судовій справі, що її розглянено 8 липня 1762 р. в м. Винниці, занотовано, що клишковецький парох Чмельовский зі своїм сином напали на дорозі на єврея Ізраїля Мошковича та його сина Лейбу, били їх і під час цієї бійки з-за пазухи Лейби пропала торбина з грішми; в ній між іншими було 35 bractawskich tyńfów¹⁾. З другої справи, що розглянено 27 червня 1763 р. в Умані, видно, що громада с. Бакші, Балтського повіту, обвинувачувала свого пароха в тому, що він не приймав інакше bractawców, як тільки „po par cztery“²⁾. А в судовій справі, що відноситься до 1781 р., свідок мешканець с. Марківки (чи Янушграда), Ямпольського повіту, заявляє про свої значні втрати на „bractawskiej monesie“, коли вона була скасована³⁾. Про брацлавці згадується й у приписках до подільських уніятських метрик XVIII ст. Так, в приписках до метрики м. Літина значиться: „Позичивъ Власовъ Саранчѣ три браславцѣ“; „Данило отдавъ браславскихъ пять“⁴⁾.

З наведених виписок видно, що на Поділлію були грошові знаки, монети, які носили назву брацлавських чи браславців.

Яку-ж вартість мала ця монета й відки походить її назва?

Що до її вартости, то остання в де-якій мірі зазначається назвою брацлавця — тинфом: брацлавські тинфи. Значить, брацлавці своєю вартістю були тинфами. Про останні-ж треба сказати ось що. Коли за часів польського короля Яна Казимира (1649—1668) з причини нещасливих війн стала почуватися велика недостача в грошових знаках, велика фінансова криза, яка загрожувала майже повним банкрутством, Сейм улаштував в 1659 р. комісію, яка мала найти вихід з тяжкого положення. От до цієї-то (львівської) комісії й звернувся Андрій Тимф, державця „mennic“, цеб-то монетних дворів, з пропозицією вибивати 30-грошові „злотувки“ так, щоб їх виходило з 8-лутової гривни срібла 30 штук. Комісія мусіла погодитися з цією пропозицією, й таким чином з'явилася монета в 30 грошей чи злотувка, яка й стала називатися на імя її автора *Тимфом* чи *Тинфом*. Офіційно вона мала вартість 30 грошей, що й вибивалося на ній (XXX), але справжня її вартість рівна була лише 12 грошам. Пізніш, в половині XVIII стол., ця вартість значно знизилася, бо тоді як тинфи XVII стол. мали пробу VIII, в половині XVIII стол.—лише $4\frac{9}{18}$, або, інакше сказати, чистого срібла в XVII стол. в тинфові було 3,36, а в половині XVIII стол. лише 1,97⁵⁾. З огляду на це курс тинфа на ринку був дуже несталий, так

1) Камянецький Істор.-Археолог. Музей. Книга декретів Брацл. уніят. консисторії, XXXVI, № справи 351.

2) Ibid., справа № 408.

3) Труды Комит. для истор. стат. описанія Подольск. Епархii, вып. III, Кам.-Под. 1887 г. стор. 241. Сѓ. Кам. Муз., Акты администр., судебн. и нотар. XLI, справа № 397/96.

4) Метрики в бібліот. камянецького І. Н. О. Приписки вищенаведені зроблено на початку 60-х років XVIII в.

5) Gumowski. Podręcznik numizmatyki polskiej. Kraków, 1914 r., pg. 290—1.

що сам уряд в 1717 р. мусів назначити ціну тинфові 1 злот. і 8 грош. на мідні шеляги, в 1765 р.—1 зл. 6 грош. також на мідь, а в 1766 р., кінець кінцем, наказано було здавати їх до державних кас по курсу 27 грош. на мідь і перероблювати в нову монету 1).

До цього треба додати, що крім власних низькопробних тинфів у Польщі в XVIII стол. з'явилося багато фальшивих, переважно пруського походження.

Факт напливу в Польщу фальшивої закордонної монети підкреслює між иншим Конференція генеральна на конвокації варшавській в 1764 р. і ставить в зв'язок з ним тяжку руїну краю 2). Але про існування в Польщі в XVIII стол., рівнобіжно з невисокопробною державною монетою, ще й фальшивої пруської, ми дізнаємося й з різних грошових документів, в котрих розрізняються тинфи добрі від тинфів попсованих, пруських. Напр., в одній справі, яка припадає на 1762 р., зазначається, що Ян Чудовский позичив в 1760 р. Кесарію Стебновському 4300 талярів, битих в тинфовій і шостаковій, а не пруській чи попсованій монеті. В розписці мітрополіта Флоріяна Гребніцького від 20 вересня 1757 р. сказано, що він одержав дрібною монетою 25122 тинфи добрих і пруських 69 3).

Зрозуміло, що такий стан справи мав великий вплив на курсову вартість тинфів і на несталість цього самого курсу. Правда, останній, як вище зазначено, держава хотіла примусово урегулювати, але ця примусовість могла мати значіння лише офіційних зносин. Що-ж до зносин торговельних приватного характеру, то тут курс встановлювало саме життя, не звертаючи уваги ні на які розпорядження влади. Так воно було й на Поділлю, й особливо це треба сказати відносно брацлавських тинфів. Курс їх був досить низький. Ясна вказівка на це знаходиться в одній судовій справі від 20 серпня 1774 р., де говориться між иншим про те, що пан Вільчковський дав парохіві ярмолинецькому 100 злотих брацлавських і пішли вони лише по грошей 15. Зі справи видно, що це сталося не в 1774 р., а приблизно в 1765—66 р., цеб-то тоді, коли вже було розпорядження про здачу тинфів до державних кас по курсу 27 грошей 4).

В другій справі, яка відноситься до 1763 р., зазначено, що орендар с. Джулинка, Гайсинського повіту, Рувім Хайкелевич вимагав від джулинського пароха грошей за взяту останнім горілку. В дійсності виявилось, що сам орендар повинен був вернути попові 14 тинфів. Але піп не хотів приймати брацлавського тинфа инакше, як за 15 грошей. Суддя погодив їх тим, що наказав прийняти брацлавця по 26 грошей 5).

В наведених двох прикладах приватний курс брацлавця ясно зазначається й являється досить низьким—всього 15 грошей. Але можна гадати, що він був ще нижчий. Гадати так можна на підставі вищевказаної скарги бакшанської громади на свого пароха, бо він не приймав инакше брацлавця, як тільки „po par cztery“. Пара — це дрібна турецька монета (а турецькі гроші були в обігу на Поділлю нарівні з польськими), рівна ^{1,40} турецького піястра. Вартість же останнього в другій половині XVIII стол. була рівна приблизно 4 польськ. злот. на мідь. Значить, 4 пари зазначали суму, рівну 0,4 польськ. злотого, чи, приблизно, 12 грошей 6). Таким чином, виходить, що бакшанський парох приймав брацлавця лише по курсу 12 грошей. Правда, це було зловживання (инакше не було-б і скарги), але воно

1) Ibid., pg. 104—105. Cfr. Постанова Сейму Варшавського 1766 р. Volum legumf. Petersb. 1860 г. Vol. VII, pg. 198—200. 2) Volum legum, VII, 40—41. Petersb. 1860.

3) Описаніє документо́въ архива западн. митрополито́въ 1701—1839 г., т. II., стор. 157, 217. СПб. 1907.

4) Камянец. Музей. Актон. книга каменец. духов. консистор., запись свидѣтельск. показаній. XXXIII, № діла 257. 5) Ibid. Книга декретів XXXVI, діл. № 410.

6) Cfr. Encykloped. powszech. т. 20, стор. 365. Словарь Михельсона. Москва, 1865 г., стр. 493.

свідчить про дуже низьку курсову вартість брацлавця, нижче за ту, яку мали інші тинфи.

Чим же з'ясувати цей факт? Щоб належно його з'ясувати, необхідно перш за все звернути увагу на назву нашої монети й встановити, звідки повсталала ця назва. Здавалося-б, що коли на Поділлю, де є місто Брацлав і було ціле Брацлавське воеводство, єсть монета, котра називається брацлавською, то вона повинна й походити з міста Брацлава. Дивного тут не було-б нічого, бо відомо, що в королівстві Польському існували не лише державні монетні двори, але й приватні в тому розумінню, що де-які міста з того чи іншого приводу й на тих чи інших умовах одержували привілею вибивати свою монету, яка все-ж таки мала загально-державне визнання. Такими містами були, напр., Гданськ, Елблінг і інші ¹⁾. Отже міг і Подільський Брацлав одержати таку привілею й вибивати свої брацлавці. Однак, така думка що до міста Брацлава й до монети, яка звалася у нас брацлавською, була-б цілком помилкова. Ні в яких документах не згадується, щоб Подільський Брацлав мав таку привілею, й він дійсно ніколи її й не мав. Сама-ж назва тинфів брацлавськими чи брацлавцями — це назва народня й, як мені здається, навіть виключно подільська ²⁾. Вона єсть по місцевому виговорене слово wrocław, breslau, wrocławski. В документах, які я переглянув, брацлавці часами записані, як брацлавські тинфи, часами-ж як wrocławski (один раз — urocławski). Ясно, що подільський мешканець, для котрого назва брацлав була відома і знайома, виголошував слово wrocławski, як брацлавський, а монету називав не вроцлавською, а брацлавською чи, по скороченню, браславцем.

До такої чисто фонетичної підстави для назви вроцлавської монети брацлавською могла ще приєднатися підстава географічна. Можливо, що первісне появлення її на Поділлі було в Брацлаві, звідки вона й розповсюдилася. Думка про такий іменно спосіб розповсюдження брацлавців підтверджується в де-якій мірі тим, що на Кам'янецьчині цієї монети було дуже мало й у документах цієї місцевості назва брацлавці або брацлавські тинфи зовсім не здибається. На певну кількість переглянутих мною грошових документів Брацлавщини назва брацлавці, чи брацлавська монета, чи вроцлавська здибається разів 15, а на таку-ж кількість документів Кам'янецьчини — лише 2 рази, та й то тут ця монета записана тільки під правильною назвою — вроцлавської (один раз і раз urocławska) ³⁾.

Взявши на увагу все вищесказане, можна, здається, прийняти, як безперечне, що назва тинфів певної категорії брацлавськими походить від слова вроцлавський, а назва вроцлавський вказує на місто Вроцлавль, де ці тинфи вибивалося.

Тепер виникає друге питання: чому-ж ці вроцлавські тинфи мали таку низьку курсову вартість?

Коли простежити за часом появлення, принаймні на Поділлі, вроцлавської монети, то можна запримітити, що вона з'явилася тут не раніш 50-х років XVIII стол. А в цей час Вроцлавль чи Breslau — головне місто Шльонська (Силезії), — вже було не під польською владою, а під владою Фрідріха II Пруського. Останній же, почувавши велику потребу в грошах на військові витрати під час так званих шльонських війн, наказав вибивати між іншим в бувшому, недавно польському місті Вроцлавлю низько-

¹⁾ Gumowski. Op. cit. pag. 19—21, 57—58 й ин.

²⁾ Така моя думка має для себе ту підставу, що, переглянувши в процесі праці над питанням про подільські грошові знаки XVIII ст. кільканадцять тисяч судових справ та інших документів, як друкованих, так і рукописних, я ніде не знаходив такої назви тинфів, крім як в документах подільських. ³⁾ Инквизиція Каменець-Под. земського суда 1766 г. № 4129. Архив Ю. З. Рос. т. III. ч. III, 1876 г., прилож. № CCCXVII, стр. 758. Кам'янец. Музей. Книга декретів кам'янец. уніят. консисторії—XXXIII. № 257.

пробну монету під польським штемпелем¹⁾. Таким чином і з'явилася низькопробна фальшива монета, фальшиві тинфи, хоча й під польським штемпелем, але зовсім не польського походження, чому цю монету й називали у нас вроцлавською чи брацлавською, а в інших місцях (бо ця монета скоро розповсюдилася по всій прикордонній зі Шльонськом смузі Польського королівства) просто пруською.

Чим відрізнялися на зовнішній вигляд фальшиві вроцлавські тинфи від звичайних на той час польських, я поки що не знаю, бо такої монети мені не приходилося здибати і в доступних для мене нумізматичних описах її не показано. Але безперечно були якісь ознаки, з яких пізнавали, що це монета вроцлавська—фальшива, а тому й приймали її по дуже низькому курсу²⁾.

Як вище зауважено, вроцлавська монета мала у нас обіг переважно на Брацлавщині. Це могло залежати від того, що Брацлавщина, оскільки можна гадати на підставі документів, мала в другій половині XVIII стол. більш тісні зносини з Варшавою, Краковом, а також і зі Шльонськом, ніж Кам'янецьчина, хоча для останньої географічно такі зносини й могли бути зручнішими. Отже з названих великих торговельних міст, а також і з самого Шльонська спекулянти Брацлавщини й сусідньої Київщини могли вивозити вроцлавську монету й спекулювати нею у себе на місці³⁾. Така спекуляція могла продовжуватися до 1766 р., коли постановою Варшавського Сейму, що встановив нові „Walory kursu monet“, всі тинфи було скасовано.

Скасування їх, а переважно брацлавців, дуже шкідливо відбилося на фінансах мало свідомого селянства. Вищезгаданий мешканець села Марківки заявив на суді, що він на „bracławskiej monacie mosno utracił“. Коли прийняти на увагу, що курсова вартість тинфів після редукції (зменшення вартости) їх призначена була 27 грошей на мідь, то на кожному брацлавцю втрата рівна була 9 грошам (1 зл. 6 грош.—27 грош.—9 грош.). А це хоча й не мала втрата, однак її не можна визнати й дуже (мосно) великою (25⁰/₀). Ясно, що справа тут була поставлена так: спекулянти (міщане, а може й різні пани та підпанки), знаючи, що влада приймає тепер по 27 грошей, скуповували їх по низькому курсові—по грошей 15—10, здавали до державних кас і заробляли $\frac{50}{100}\%$ 50—60 на цій операції. Селянин же, котрий про редукцію не знав або й зміг не мав возитися з державними скарбницями, втратив цих самих 50—60%, іменно „mosno utracił“. І вийшло, що на брацлавцях перш за все заробив Фрідріх Пруський, а за ним дрібні спекулянти польські,—втратив же й без того бідний та безправний польський, а в тому числі й подільський, селянин.

Таким чином брацлавці чи брацлавські тинфи подільських документів XVIII ст.—це фальшива срібна монета, що її, з розпорядження Фрідріха II Пруського, вибивали під польським штемпелем в Шльонську, точніш в м. Breslau чи Вроцлавлю. На Поділлю назву вроцлавський переіначили в брацлавський, а тинфи вроцлавські попросту звали брацлавцями.

¹⁾ Gumowski, op. cit., pag. 128—129.

²⁾ Про фінансову політику Фрідріха II, а також і про вибиті при ньому грошові знаки мається досить велика література. Головніше з неї вказано між іншими в Гумовського—в його підручнику польської нумізматики (стор. 129).

³⁾ Про зносини зі Шльонськом Київщини згадується, напр. в документах гайдамацького періоду: в 1751 р. ограблено було в м. Володарці шльонського купця Зельмана й забрано у нього багато різних товарів „swieżo z Szlonska przywiezionych“. Архив. Ю. З. Рос., ч. III, т. III, 1876 г., прилож. № ССXXXIII, стр. 594. З Брацлавщини не рідко їздили з ріжними продуктами до Варшави. Див. про це в праці Якубовича: „Міщане и селяне Брацлавского староства в XVI в.“, Кам.-Под. 1912 г. Кам'янецьчина вела торг більш з Туреччиною та Волощиною.